

КАНСТРУКЦЫІ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ
ЛІТАРАТУРЫ Ў НАВУКОВЫМ АСВЯТЛЕННІ
МАРЫЁН РУТЦ

Жанна Некрашэвіч-Кароткая

© Zhanna Nekrashevich-Karotkaja

Dr. phil. hab., Professor, Adam Mickiewicz University,
Institute of East Slavic Philologies
Niepodległości 4, 61-874 Poznań, Poland
Email: zhanek@amu.edu.pl

ORCID: 0000-0001-9544-2159

DOI: <http://doi.org/10.24412/1815-0047-2022-2-76-80>

Abstract. The writing of the history of literature (Literaturgeschichtsschreibung) – a research trend in the humanities in the 21st century – remains largely underdeveloped in relation to the Belarusian literature. Marion Rutz’s article problematizes the conceptual foundations of the Belarusian historiography of the ancient and early modern periods. Those concepts have been formulated since the times of Maksim Harecki and have changed little in the latest academic volume *History of Belarusian Literature of the 11th–19th Centuries* (2006). The attempts to create historical accounts of the Belarusian literature development perfectly illustrate the constructing nature of history which depends on the nature of modernity; they also reveal the specificity of the Belarusian “place of memory”. This article analyzes more than ten historical reviews that describe Belarus’s old written legacy. The author examines the principles of inclusion/non-inclusion, periodization, definition of cultural specificity of Belarus in the chosen area of research. Most authors of the historical reviews strive to solve an insoluble problem – to create an exclusively Belarusian history of literature, which was heterogeneous in its essence. This article treats the problem of the titular nation and the terminological correlation between “Belarusian literature” and “literature of Belarus” within the frameworks of identity and geopolitics. The author suggests possible directions for conducting future studies in this research tradition and underscores potentially controversial points that may appear in the process.

Keywords: The writing of the history of literature (Literaturgeschichtsschreibung), old and early modern Belarusian literature

У XXI стагоддзі школьныя і ўніверсітэцкія курсы па гісторыі беларускай літаратуры мала чым адрозніваюцца ад тых, якімі яны былі ў першай палове і сярэдзіне XX ст., бо па-ранейшаму канцэнтруюцца на вывучэнні біяграфіі пісьменніка, а таксама мастацкіх і жанравых асаблівасцяў асобных яго твораў. Сутнасць гэтай адукацыйнай парадэгмы перадае філфакаўскі анекдот пра лекцыі дасціпнага прафесара Дзмітрыя Бугаёва, які я пачула ад маёй маці, былой студэнткі філфака БДУ. “Крытыкі пішуць, — даводзіў Дзмітрый Якаўлевіч, — што Якуб Колас у паэме “Новая зямля” імкнуўся стварыць энцыклапедыю сялянскага жыцця... Цяжка сказаць, ці насамрэч Якуб Колас імкнуўся да гэтага. Але крытыкі пішуць!..”. Выпрацаваная на школьнай лаўцы прывычка стараннага і часам зусім некрытычнага засваення чужой інтэрпрэтацыі, выкарыстання навязанай канцэпцыі, следавання штучна створанай парадэгме доўгі час знявольвала жывую думку беларускага чытача і беларускага гісторыка літаратуры. Нельга сказаць, на жаль, што сітуацыя змянілася карэнным чынам у постсавецкі перыяд: “Гісторыі беларускай літаратуры” пераважна застаюцца заціснутымі ў пракрустава ложа схематычных уяўленняў пра слоўнае мастацтва.

Але менавіта ў XXI стагоддзі вывучэнне літаратуры стварае ці не найлепшыя і найбольш надзейныя падставы для ўзнікнення паўнаватаснага поля канструктыўных дыскусій. Такое поле існуе ў заходнім дыскурсе ўжо добрыя 70 гадоў. Прынамсі, з сярэдзіны XX стагоддзя ў еўрапейскай гуманістыцы пачаў фарміравацца інтэрдyscyплінарны, перадусім гістарыясофскі і культуралагічны, але таксама сацыялагічны падыход да вывучэння і інтэрпрэтацыі літаратурных твораў. Знакавым у гэтым сэнсе быў артыкул Жана Поля Сартра “Што такое літаратура?” (*Qu'est-ce que la littérature?*), апублікаваны ў 1948 г. Новыя метадалагічныя падыходы ў галіне вывучэння артэфактаў прыгожага пісьменства вызначылі таксама публікацыі Ралана Барта “Смерць аўтара” (*La Mort de l'auteur*) і Ганса Роберта Яўса “Гісторыя літаратуры як правакацыя літаратуразнаўства” (*Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*), абедзве з’явіліся ў 1969 г. У канцы XX ст. набылі папулярнасць нараталагічныя падыходы Жэрара Жэнета і Вольфа Шміда, сацыялагічна-мастацтвазнаўчая тэорыя палёў культурнай вытворчасці П’ера Бурдзье, а таксама тэорыя наратыўнай ідэнтычнасці, асновы якой былі закладзены ў працах Клода Леві-Строса і Бруна Бэтэльгайма, а найбольш поўна сфармуляваны ў канцэпцыі Поля Рыкёра.

Беларускае літаратуразнаўства з вялікай асцярожнасцю, так бы мовіць, набобмацак асвойвала гэтыя дасягненні еўрапейскай

думкі XX стагоддзя — зразумела, пераважна ў постсавецкі перыяд. Аднак і ў нашы дні практычна не “абжытым” у беларускай інтэлектуальнай прасторы застаецца адзін з актуальных навуковых кірункаў, які склаўся ў нямецкамоўным літаратуразнаўстве і атрымаў назву *Literaturgeschichtsschreibung*. Тэарэтычныя развагі беларускіх вучоных, датычныя прынцыпаў стварэння гісторыка-літаратурных аглядаў, найчасцей не пакідаюць утульных межаў літаратуразнаўства як дысцыпліны з тыповымі для яе фармулёўкамі “пераход ад даўняй да новай літаратуры”, “фарміраванне жанравай сістэмы”, “выпрацоўка новых мастацкіх прынцыпаў”. Тэрмін жа *Literaturgeschichtsschreibung* мае на ўвазе прэзентацыю дзейнасці ўсіх або некаторых прадукцэнтаў / інстытуцый у полі літаратуры з перспектывы яе гістарычнай эвалюцыі, а таксама прэзентацыю фактараў, якія інтэграваны ў працэс літаратурнай камунікацыі на ўзроўні (вы)творчасці, распаўсюду і рэцэпцыі. Незалежна ад таго, як назваць гэтую галіну гуманітарных ведаў па-беларуску (‘пісанне гісторыі літаратуры’, ‘літаратурная гістарыяграфія’), менавіта яна адкрывае неверагодныя далягляды для інтэрдyscyплінарных даследаванняў. З іншага боку, вывучэнне традыцыі стварэння гісторыка-літаратурных аглядаў пралівае святло на многія пытанні і праблемы з сумежных галін гуманітарных ведаў.

Першым вопытам навуковага асэнсавання абагульняючых апісанняў гісторыі беларускай літаратуры зрабіўся інтэрнацыянальны даследчыцкі праект пад кіраўніцтвам прафесара з Ольдэнбурга (Ніжня Саксонія) Гун-Брыт Колер, які стартаваў у сегменце вывучэння новай беларускай літаратуры пачатку XX ст. Апошнім важным унёскам у беларускую літаратурную гістарыяграфію зрабіўся зборнік артыкулаў нямецкай даследчыцы “Выбраныя працы па беларускім літаратуразнаўстве”, апублікаваны ў Мінску ў 2021 годзе пад агульнай рэдакцыяй Паўла Навуменкі.

Калі ж гаварыць пра літаратурную гістарыяграфію ў дачыненні да даўняга пісьменства Беларусі, адзіным абагульняючым даследаваннем па гэтай тэме з’яўляецца артыкул Марыён Рутц, апублікаваны першапачаткова на англійскай мове. Менавіта ён прапануецца тут да ўвагі чытачоў у перакладзе на беларускую мову. Паводле тытульнай назвы — “Адзін народ, адна мова, адна літаратура?” — даследаванне нямецкай славісткі можна супаставіць, па-першае, са згаданым вышэй артыкулам Жана Поля Сартра. Французскі філосаф абвяргае стэрэатыпныя ўяўленні пра літаратуру як плён высокага натхнення і боскага таленту; Марыён Рутц праблематызуе тры канцэптуальныя асновы беларускай літаратурнай гістарыяграфіі, якія складваліся з часоў Максіма Гарэцкага і нязначна змяніліся ў апошняй акадэмічнай “Гісторыі беларускай літаратуры XI–XIX стст.” (т. 1, Мінск 2006); цэлы ж комплекс надзённых праблем традыцыйна ігнаруецца або разглядаецца толькі спарадычна. Па-другое, праблемная пастаноўка пытання

Ў назве артыкула канцэптуальна супастаўляецца з тытулам іншай фундаментальнай працы — артыкула Ганса Ротэ “Что такое древнерусская литература?” (нямецкамоўны арыгінал — Wiesbaden 2000, пераклад на рускую мову — “Палітычная сфера”, вып. 22–23, 2014–2015). Ротэ паступова і вельмі аргументавана тлумачыць, што ягонь аб’ект даследавання — не-гісторыя не-старажытнай і не-рускай літаратуры; Рутц даводзіць, што ў разгледжаных ёю абагульняючых аглядах па гісторыі беларускай літаратуры ад магнаграфіі Максіма Гарэцкага да дапаможніка Ігара Клімава прадстаўлена надзвычай гетэрагенная культурная — не чыста літаратурная! — выява, якая патрабуе далейшага асэнсавання найперш з пункту гледжання праблемы ідэнтычнасці. Іншымі словамі, гісторыю беларускай літаратуры ніяк нельга атаясамліваць з адным народам (беларускім), з адной (беларускай) мовай і адной нацыянальнай літаратурай.

Навуковыя развагі Марыён Рутц пацвярджаюць тэзу Морыса Гальбвакса, што калектыўныя рамкі памяці не зводзяцца да датаў, імёнаў і формулаў, а ўяўляюць сабой плыні думкі і досведу, у якіх мы адшукваем нашу мінуўшчыну толькі таму, што яна гэтымі плынямі прасякнута. Часткі артыкула “Адзін народ, адна мова, адна літаратура?” адпавядаюць вылучаным аўтаркай праблемным вузлам, якія можна падзяліць на тры комплексы. Агляд адкрываецца вельмі кампетэнтным і адначасова ацэначным дайджэстам прынцыпаў уключэння/неўключэння (“наша” *versus* “усходнеславянскае”), а таксама прынцыпаў перыядызацыі і іх эвалюцыі ад этапаў класавай барацьбы да стагоддзяў альбо літаратурна-мастацкіх эпох як аб’ектыўных вызначальнікаў. Пасля гэтага даследчыца засяроджваецца на тых культурных акалічнасцях, якія спрычыніліся да фарміравання беларускага “месца памяці” (П’ер Нара), прычым менавіта з перспектывы развіцця прыгожага пісьменства: шматмоўнасць, унутрыславянская канкурэнцыя паміж царкоўнаславянскай і вернакулярнай мовамі, роля лацінамоўнай літаратуры, стаўленне да польскамоўнай пісьмовай спадчыны.

Напрыканцы аўтарка наўпрост звяртаецца да праблемы ідэнтычнасці ў разрэзе старажытнай беларускай літаратуры. З геапаэтычнай перспектывы разглядаецца праблема тытульнай нацыі: калі здабыткі пісьмовай культуры Вялікага Княства Літоўскага прызнаюцца складной часткай даўняй беларускай літаратуры, то якім чынам мае быць інтэграваны (або дэзынтэграваны) з ёю літоўскамоўны складнік? Тэрміналагічная карэляцыя паміж “беларускай літаратурай” і “літаратурай Беларусі” прадстаўлена ў эвалюцыйным рэчышчы. Апошняя і найбольш дыскусійная праблема — магчымасць (або немагчымасць) уключэння ў чарговую “Гісторыю беларускай літаратуры” пісьмовых здабыткаў нацыянальных меншасцяў (яўрэяў, татар, караімаў, цыган, армян, латгалаў). У падсумаванні вызначаюцца актуальныя кірункі развіцця даследаванняў

у вызначанай галіне, а таксама больш выпукла фармулююцца адкрытыя для дыскусій пытанні.

Артыкул Марыён Рутц арыентаваны на новае пакаленне вучоных, якія прыйшлі на змену тым вельмі шаноўным беларускім літаратуразнаўцам, якія на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў пісалі тыя ж самыя раздзелы ў новых і новых аглядах. Навуковы наратыў нямецкай славісткі мае на мэце пераадоленне своеасаблівага “застою” ў навуковых манаграфіях. Ён выразна эксплікуе патрэбу ў новых, свежых ідэях, у вострых (нават калі “выбухова небяспечных”) пытаннях, арыентаваных на дыскусію.